

Γυμνάσιο – Λ.Τ. Λειψών

Α΄ Λυκείου

Ερευνητική Εργασία

Β΄ Τετραμήνου

**Βασικές έννοιες της φτώχειας και
διαστάσεις της στην Ελλάδα.**

Ερευνητική Ομάδα:

Αναστασία Μακρή
Γιώργος Πράσιнос
Κατερίνα Κραμβουσάνου
Κωνσταντίνος Μαρκάκης
Μαρία Καΐρη
Πόπη Καλυμνιού

Επιβλέπων καθηγητής: Ευάγγελος Μπεκιάρης ΠΕ09

Πίνακας περιεχομένων

1. Εισαγωγή	2
2. Τι εννοούμε με τον όρο φτώχεια;	2
3. Μέτρηση και βασικές διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα	5
4. Τα αίτια της φτώχειας	10
5. Οι συνέπειες της φτώχειας.....	13
6. Πολιτικές αντιμετώπισης της φτώχειας	14
7. Συμπεράσματα	17
8. Βιβλιογραφία	19

1. Εισαγωγή

Παρόλο που η σημασία της μπορεί να μεταβάλλεται, η φτώχεια υπήρχε στον ένα ή τον άλλο βαθμό, σε όλους τους τύπους κοινωνιών (δουλοκτητικών, φεουδαρχικών, καπιταλιστικών). Ο ορισμός της όμως και ο τρόπος με τον οποίο μια κοινωνία την αντιμετωπίζει, αλλάζουν ανάλογα με την ιστορική περίοδο. Στην Ευρώπη, πριν από τη Γαλλική επανάσταση, ο φτωχός θεωρούνταν αξιολύπητος ή κακότυχος και μπορούσε να βρει περίθαλψη, μόνο σε άσυλα που στήριζαν τη λειτουργία τους στην ελεημοσύνη των πλουσίων. Σταδιακά βέβαια, οι αντιλήψεις για τη φτώχεια άλλαξαν και από ατομική κακοτυχία, έγινε υπόθεση ολόκληρης της κοινωνίας, με αποτέλεσμα η πρόνοια και η κοινωνική πολιτική να αντικαθιστά προοδευτικά το υποκειμενικό συναίσθημα της φιλευσπλαχνίας.

Η φτώχεια αποτελεί σύνθετο φαινόμενο, με διεθνείς διαστάσεις και καθορίζεται από οικονομικούς (άνιση κατανομή του πλούτου), πολιτικούς (ανισότητα στη φορολογία) και κοινωνικούς παράγοντες (διακρίσεις, κοινωνικός αποκλεισμός). Στη βάση αυτή, προσπαθούμε να γνωρίσουμε καλύτερα το φαινόμενο της φτώχειας, οριοθετώντας αρχικά τις έννοιες της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και κατόπιν αποτυπώνοντας τις βασικές πτυχές τους στη χώρα μας, με την εξέταση του μεγέθους και της διαχρονικής πορείας βασικών δεικτών. Συνεχίζουμε, προσπαθώντας να προσδιορίσουμε τις βασικές αιτίες της φτώχειας και να αναλύσουμε τις κυριότερες της συνέπειες. Τέλος, παραθέτουμε πολιτικές για την μείωση της φτώχειας και ολοκληρώνουμε την εργασία μας με τα συμπεράσματα.

2. Τι εννοούμε με τον όρο φτώχεια;

Με τον όρο φτώχεια αναφερόμαστε στην οικονομική κατάσταση που χαρακτηρίζεται από έλλειψη επαρκών πόρων για την ικανοποίηση ανθρώπινων αναγκών. Το κατώφλι των αναγκών που ορίζει το όριο της φτώχειας διαφέρει από χώρα σε χώρα. Η φτώχεια καταλήγει συχνά να μετράται σε χρήματα και αντανακλά

τους κατά κεφαλήν διαθέσιμους από τους πραγματικούς οικονομικούς πόρους μιας χώρας.

Ο κοινωνικός αποκλεισμός, είναι η αδυναμία ή ακόμη και η παρεμπόδιση ατόμων ή ομάδων να συμμετέχουν στην οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική ζωή. Ο κοινωνικός αποκλεισμός συνεπάγεται την περιθωριοποίηση ατόμων ή ομάδων και συνδέεται άμεσα με την φτώχεια, χωρίς όμως να ταυτίζεται με αυτήν. Οι έννοιες αυτές απεικονίζουν διαφορετικές καταστάσεις, είναι όμως συμπληρωματικές, καθώς μαζί περιγράφουν τις αιτίες και τα αποτελέσματα της περιθωριοποίησης. Η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι δύο τρόποι που βοηθούν στην περιγραφή της κατάστασης των ανθρώπων που δεν μπορούν να έχουν ένα επίπεδο διαβίωσης που να είναι αποδεκτό από την κοινωνία στην οποία ζουν. Βέβαια, είναι πιθανό να είναι κάποιος φτωχός αλλά κοινωνικά ενσωματωμένος, όπως να είναι κάποιος κοινωνικά αποκλεισμένος αλλά χωρίς να είναι φτωχός.

Στη σχετική βιβλιογραφία συναντάμε αρκετούς ορισμούς της φτώχειας που συνήθως ταξινομούνται σε δύο γενικές κατηγορίες (αναμφίβολα με επικαλύψεις και αμφισβητήσεις): την απόλυτη και τη σχετική, οι οποίες συνεπάγονται διαφορετικά μέτρα και έχουν τύχει διαφορετικής αντιμετώπισης από το κράτος και την κοινωνική πολιτική.

Η απόλυτη φτώχεια είναι η αδυναμία ενός ατόμου να καλύψει τις βασικές του ανάγκες (π.χ. τροφή, ένδυση, στέγη, υγεία). Θεωρούνται απόλυτα φτωχοί οι άνθρωποι οι οποίοι δεν τρέφονται επαρκώς, ζουν σε ανθυγιεινές συνθήκες και τα έσοδά τους είναι μικρότερα από ένα συγκεκριμένο επίπεδο. Με άλλα λόγια, η απόλυτη φτώχεια ορίζεται ως το επίπεδο εισοδήματος που είναι τόσο μικρό, ώστε δεν επαρκεί για να καλύψει βασικές ανάγκες επιβίωσης του ατόμου ή της οικογένειας. Μια πολύ δημοφιλής στατιστική του είδους (που χρησιμοποιείται και από την Παγκόσμια Τράπεζα), είναι το ποσοστό του πληθυσμού που ζει με λιγότερο από ένα δολάριο την ημέρα¹. Βέβαια, οι περισσότεροι ορισμοί της φτώχειας, με βάση τις ανάγκες επιβίωσης είναι ανεπαρκείς, γιατί διατυπώνονται σε σχέση με ένα

---

¹ Σε τιμές του 1985.

συγκεκριμένο επίπεδο εισοδήματος², ενώ η φτώχεια αποτελεί φαινόμενο που δεν μπορεί να περιοριστεί μόνο στις οικονομικές πτυχές του.

Η εμφάνιση της φτώχειας γίνεται περισσότερο έντονη στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, όπου μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού έχει συσσωρευτεί στις άκρες των πόλεων ελπίζοντας να βρει κάποια δουλειά. Εκεί ζει σε πρόχειρες παράγκες, χωρίς στοιχειώδεις όρους υγιεινής και κατά κανόνα χωρίς τη δυνατότητα πρόσβασης σε δημόσιες υπηρεσίες. Η πείνα, οι επιδημίες, ο αναλφαβητισμός, η πρόωρη εγκατάλειψη του σχολείου, η παιδική εργασία και εκμετάλλευση, καθώς και η υψηλή εγκληματικότητα είναι προβλήματα που συνδέονται με την τύχη των πληθυσμών αυτών.

Αλλά και στις αναπτυγμένες χώρες, τα τελευταία χρόνια, έχουν παρουσιαστεί φαινόμενα της απόλυτης φτώχειας. Τόσο στις Η.Π.Α. όσο και στις χώρες της Ευρώπης, ένας αυξανόμενος αριθμός ανθρώπων, συνήθως άνεργοι μεγάλης ηλικίας, ηλικιωμένοι χωρίς οικογένεια αλλά και νέοι, ζουν στους δρόμους χωρίς στέγη και εργασία.

Βέβαια, η γραμμή που διαχωρίζει τους φτωχούς από τους μη φτωχούς συνδέεται με τις εν γένει κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που επικρατούν σε μια συγκεκριμένη χώρα. Αντανακλώντας το σκεπτικό αυτό, ως σχετική φτώχεια, ορίζεται το επίπεδο του εισοδήματος που, ενώ επιτρέπει την κάλυψη των βασικών βιοτικών αναγκών, δεν επιτρέπει την ικανοποίηση των συνηθισμένων αναγκών, όπως αυτές προσδιορίζονται από το πρότυπο κατανάλωσης της κοινωνίας, το οποίο επικρατεί τη συγκεκριμένη περίοδο.

Έτσι, για την ανάλυση της φτώχειας και τον υπολογισμό των σχετικών ποσοστών, υιοθετείται από τις περισσότερες χώρες, ο ευρέως διαδεδομένος ορισμός της σχετικής φτώχειας, σύμφωνα με τον οποίο, φτωχό θεωρείται το νοικοκυριό που το εισόδημά του είναι χαμηλότερο από ένα συγκεκριμένο ποσοστό

---

² Η απόλυτη φτώχεια εξαρτάται όχι μόνο από το εισόδημα, αλλά και από τη δυνατότητα πρόσβασης σε (δημόσιες) υπηρεσίες.

του διάμεσου ισοδύναμου εισοδήματος των νοικοκυριών³ της χώρας στην οποία ζει. Δηλαδή αν το ποσοστό είναι 50% και το διάμεσο ισοδύναμο εισόδημα 10.000 δολάρια, ο υπολογισμός του δείκτη φτώχειας βασίζεται στον αριθμό των ατόμων που ζουν με λιγότερο από 5.000 δολάρια ετησίως. Το ύψος του ποσοστού επί του διάμεσου εισοδήματος που ορίζει το κατώφλι της φτώχειας, κατά κανόνα ανέρχεται στο 60%.

3. Μέτρηση και βασικές διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα

Η σχετική φτώχεια είναι ο πιο συχνά χρησιμοποιούμενος όρος στις στατιστικές των ανεπτυγμένων χωρών και πολύ συχνά παρεξηγείται ως δείκτης απόλυτης φτώχειας. Η υιοθέτηση αυτού του δείκτη για τη μέτρηση της φτώχειας, δεν αντανακλά την υπεροχή του έναντι των άλλων εναλλακτικών δεικτών που έχουν προταθεί στη σχετική βιβλιογραφία. Αντιθέτως, θα μπορούσε εύκολα να υποστηριχθεί ότι είναι ένας μάλλον αυθαίρετος δείκτης, χωρίς κάποια ισχυρή θεωρητική ή εμπειρική τεκμηρίωση. Η επιλογή όμως του συγκεκριμένου δείκτη γίνεται, γιατί είναι εύκολα κατανοητός, δεν απαιτεί τη συλλογή πολύπλοκων και πολυδάπανων δεδομένων και αυξάνει τη συγκρισιμότητα των εκτιμήσεων διαχρονικά ή μεταξύ χωρών.

Στο παρακάτω διάγραμμα παρουσιάζεται το όριο της φτώχειας στην Ελλάδα⁴, τόσο για ένα μονομελές νοικοκυριό όσο και για νοικοκυριό με δύο ενήλικες και δύο

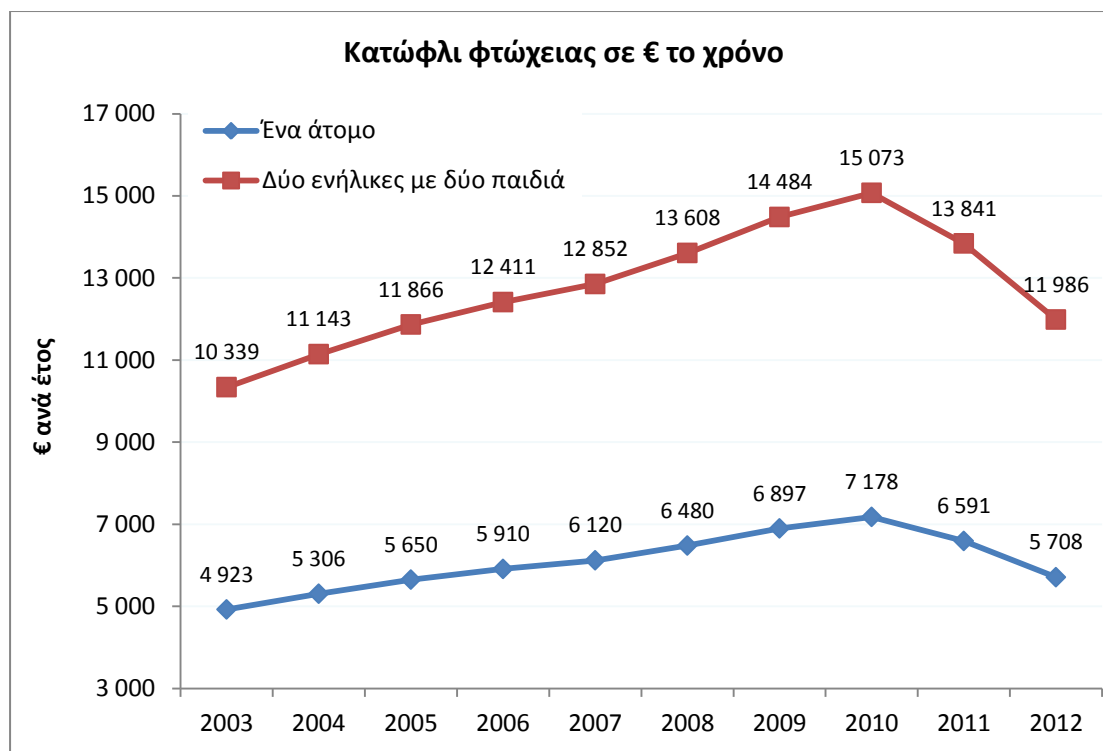
---

³ Η διάμεση τιμή του συνολικού εισοδήματος (συμπεριλαμβανομένων όλων των πηγών του τρέχοντος εισοδήματος που διαθέτει το νοικοκυριό, μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις και αφού αφαιρεθούν οι άμεσοι φόροι) όλων των τύπων νοικοκυριών της χώρας σταθμισμένου ανάλογα με το μέγεθος και τη σύνθεση των νοικοκυριών (ενήλικες, παιδιά κτλ.). Ως ισοδύναμο διαθέσιμο ατομικό εισόδημα ορίζεται το συνολικό διαθέσιμο εισόδημα του νοικοκυριού μετά τη διαίρεσή του με το ισοδύναμο μέγεθος του νοικοκυριού. Το ισοδύναμο μέγεθος του νοικοκυριού υπολογίζεται με βάση την τροποποιημένη κλίμακα του ΟΟΣΑ, σύμφωνα με την οποία ορίζεται συντελεστής στάθμισης 1 για τον πρώτο ενήλικα, 0,5 για το δεύτερο ενήλικα και μέλη 14 ετών και άνω και 0,3 για παιδιά 13 ετών και κάτω. Παράδειγμα: Το εισόδημα του νοικοκυριού με δύο ενήλικες και δύο παιδιά κάτω των 14 ετών διαιρείται με το συντελεστή ισοδυναμίας $1+0,5+2\chi 0,3= 2,1$, για νοικοκυριό με δύο ενήλικες διά 1,5, για νοικοκυριό με 2 ενήλικες και 2 παιδιά ηλικίας 14 ετών και άνω διά 2,5 κλπ. Εξαρτώμενα παιδιά θεωρούνται τα παιδιά ηλικίας έως 16 ετών και τα παιδιά ηλικίας 16 έως 24 ετών που είναι οικονομικά μη ενεργά (μαθητές, σπουδαστές, στρατιώτες, νοικοκυρές κλπ.). Η διάμεση τιμή είναι η τιμή που χωρίζει την κατανομή του εισοδήματος των νοικοκυριών σε δύο ίσα μέρη.

⁴ 60 % του εθνικού διάμεσου διαθέσιμου εισοδήματος, με απαλοιφή της στάθμισης ως προς το μέγεθος και τη σύνθεση του νοικοκυριού.

μικρά παιδιά. Η επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης είναι εμφανείς από το 2010 και μετά, αφού η γενικότερη μείωση στα εισοδήματα επηρεάζει πτωτικά την τιμή του διάμεσου εισοδήματος και επομένως το κατώφλι της φτώχειας.

Διάγραμμα 1: ΚΑΤΩΦΛΙ ΦΤΩΧΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.

Πηγή: Eurostat

Είναι προφανές, ότι η επιλογή του κατάλληλου δείκτη επηρεάζει σημαντικά τη μέτρηση και την αποτίμηση της φτώχειας με αναμφισβήτητες επιπτώσεις στη διαδικασία χάραξης αλλά και αξιολόγησης των πολιτικών αντιμετώπισής της. Σύμφωνα με στοιχεία που παρουσιάζει η Eurostat - People at risk of poverty or social exclusion, το 2012, 124,5 εκατομμύρια άνθρωποι, ή το 24,8% του πληθυσμού, στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 28 μελών, ήταν σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού, σε σύγκριση με 24,3% το 2011. Για τον καθορισμό του παραπάνω ποσοστού χρησιμοποιείται ένας σύνθετος δείκτης, που ορίζεται ως το ποσοστό του πληθυσμού που εμπίπτει σε τουλάχιστον μία από τις ακόλουθες τρεις περιπτώσεις:

- βρίσκεται κάτω από το όριο της φτώχειας,
- βρίσκεται σε κατάσταση σοβαρής υλικής στέρησης,

- ζει σε νοικοκυριά με πολύ χαμηλή ένταση απασχόλησης.

Οι υποψήφιοι συνυπολογίζονται μόνο μία φορά, ακόμα και αν περιλαμβάνονται σε περισσότερους από έναν από τους παραπάνω επιμέρους δείκτες. Οι δείκτες αυτοί θεωρείται ότι καλύπτουν επαρκώς τα χαρακτηριστικά της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.

Αναλυτικότερα, ο πληθυσμός σε κίνδυνο φτώχειας αφορά τα άτομα με διαθέσιμο εισόδημα κάτω από το όριο κινδύνου φτώχειας, το οποίο όπως ήδη έχει αναφερθεί, ορίζεται στο 60 % του εθνικού διάμεσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος (μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις⁵).

Ο όρος κατάσταση σοβαρής υλικής στέρησης καλύπτει τους δείκτες που αφορούν την οικονομική πίεση και την κατανάλωση διαρκών αγαθών. Έτσι, σοβαρές υλικές στερήσεις αντιμετωπίζουν πρόσωπα, που οι συνθήκες διαβίωσης τους υποβαθμίζονται σε μεγάλο βαθμό από την έλλειψη πόρων. Συγκεκριμένα, βιώνουν τουλάχιστον 4 από τις 9 ακόλουθες στερήσεις.

- i) καθυστέρηση στην αποπληρωμή πάγιων λογαριασμών (ρεύμα, νερό κ.λπ.), ενοικίου ή δόσεων δανείων κύριας κατοικίας ή δόσεων άλλων δανείων,
- ii) οικονομική αδυναμία για ικανοποιητική θέρμανση,
- iii) οικονομική αδυναμία στην αντιμετώπιση έκτακτων αλλά αναγκαίων δαπανών,
- iv) οικονομική αδυναμία για διατροφή που να περιλαμβάνει κάθε δεύτερη μέρα κοτόπουλο, κρέας, ψάρι ή άλλα τρόφιμα ίσης αξίας σε πρωτεΐνες,
- v) οικονομική αδυναμία για πληρωμή μιας εβδομάδας διακοπών μακριά από το σπίτι,
- vi) οικονομική αδυναμία να διατηρούν αυτοκίνητο,
- vii) οικονομική αδυναμία να διαθέτουν πλυντήριο ρούχων,
- viii) οικονομική αδυναμία να διαθέτουν έγχρωμη τηλεόραση,
- ix) οικονομική αδυναμία να διαθέτουν τηλέφωνο.

---

⁵ Οι κοινωνικές μεταβιβάσεις είναι για παράδειγμα τα οικογενειακά επιδόματα, τα επιδόματα και βοηθήματα ανεργίας, ασθένειας, αναπηρίας και ανικανότητας, το ΕΚΑΣ, οι ενισχύσεις σε νοικοκυριά μόνιμων κατοίκων ορεινών και μειοεκτικών περιοχών. Χωρίς αυτό το «δίχτυ ασφαλείας», τα ποσοστά της φτώχειας θα ήταν σαφώς υψηλότερα.

Οι άνθρωποι που ζουν σε νοικοκυριά που η υποαπασχόληση κατέχει εξέχουσα θέση (νοικοκυριά με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας) είναι τα άτομα ηλικίας 0-59 ετών που ζουν σε νοικοκυριά, όπου οι ενήλικες (συμπεριλαμβανομένων και των ίδιων των υπό εξέταση ατόμων) τους τελευταίους 12 μήνες, εργάζονται λιγότερο από το 20% της συνολικής εργασίας που κανονικά θα μπορούσαν να είχαν εργαστεί. Η ένταση εργασίας του νοικοκυριού ορίζεται ως ο λόγος μεταξύ του αριθμού των μηνών που τα οικονομικά ενεργά μέλη εργάζονται κατά το προηγούμενο έτος και του συνολικού αριθμού των μηνών που θα μπορούσαν θεωρητικά να έχουν εργαστεί κατά τη ίδια περίοδο. Οικονομικά ενεργά μέλη θεωρούνται τα μέλη του νοικοκυριού ηλικίας 18-59 ετών.

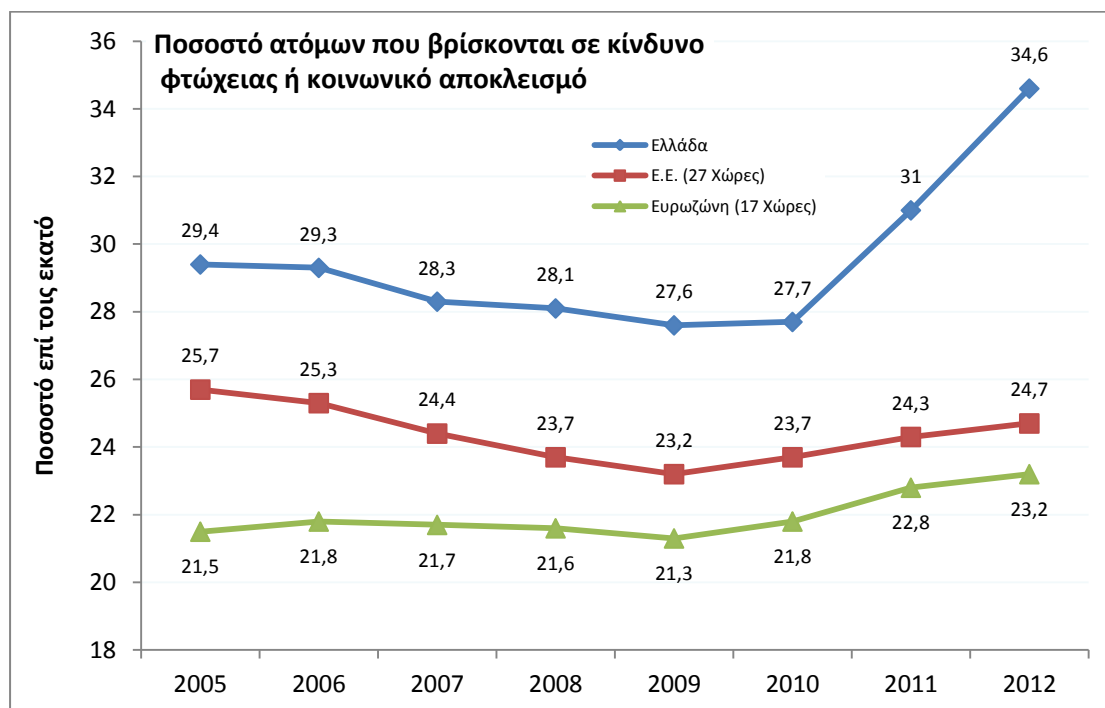
Διάγραμμα 2: ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΣΕ ΚΙΝΔΥΝΟ ΦΤΩΧΕΙΑΣ Η ΣΕ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟ.

Πηγή: Eurostat

Στο παραπάνω διάγραμμα παρουσιάζεται το άθροισμα των ατόμων που είναι σε κίνδυνο φτώχειας, ή αντιμετωπίζουν σοβαρές υλικές στερήσεις, ή ζουν σε νοικοκυριά με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας. Ο δείκτης παρουσίασε τη χαμηλότερη τιμή του το 2009. Η επίδραση όμως της οικονομικής ύφεσης, ανέστρεψε την πορεία του από το 2010 και μετά.

Διάγραμμα 3: ΠΟΣΟΣΤΟ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΕ ΚΙΝΔΥΝΟ ΦΤΩΧΕΙΑΣ Η ΣΕ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟ.

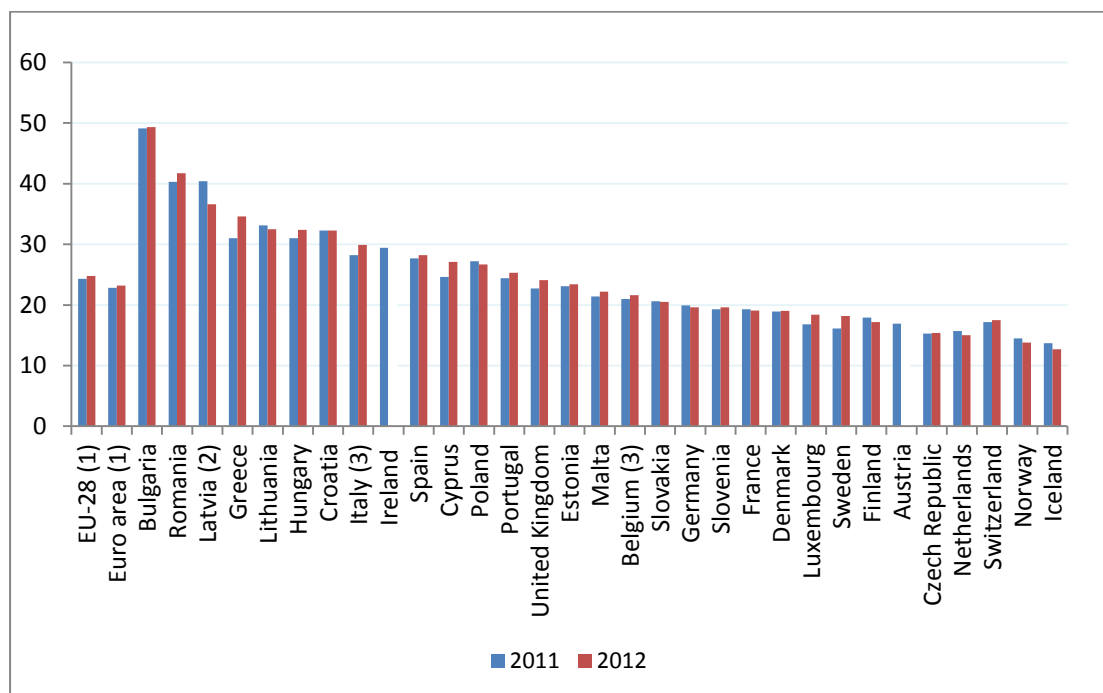

Πηγή: Eurostat

Το παραπάνω διάγραμμα δείχνει ότι στην Ελλάδα το ποσοστό φτώχειας ήταν σχεδόν στάσιμο (ανάμεσα σε 29,4 και 27,6%) μεταξύ του 2005 και 2009, ενώ στάσιμο ήταν και το αντίστοιχο ποσοστό της ΕΕ 27 (μεταξύ 25,7 και 23,2%). Το γεγονός αυτό υποδεικνύει, ότι παρά την αύξηση του Α.Ε.Π. κατά την περίοδο πριν την κρίση και παρά την σχετικά υψηλή απασχόληση που συνδέεται με την οικονομική ανάπτυξη, δεν επετεύχθη ουσιαστική μείωση της φτώχειας στην περίοδο αυτή. Αντίθετα, από το 2009 και μετά παρατηρείται στη χώρα μας, μεγάλη άνοδος του ποσοστού των φτωχών και των κοινωνικά αποκλεισμένων, με ρυθμούς μάλιστα αισθητά υψηλότερους από αυτούς της ΕΕ27 ή της Ευρωζώνης.

Η άσχημη κατάσταση στην χώρα μας αποτυπώνεται και στο παρακάτω διάγραμμα όπου φαίνεται ξεκάθαρα το υψηλό ποσοστό φτωχών και κοινωνικά αποκλεισμένων σε σχέση με άλλες Ευρωπαϊκές χώρες. Το 2012, μόνο η Λεττονία, η Ρουμανία και η Βουλγαρία ήταν σε χειρότερη θέση. Το γεγονός αυτό, σε κοινωνικό επίπεδο, οδηγεί σε ένταση, συνεχείς διαμαρτυρίες πολιτών καθώς και σε ανακατατάξεις σε πολιτικό επίπεδο.

Διάγραμμα 4: ΠΟΣΤΟΣΤΟ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΣΕ ΚΙΝΔΥΝΟ ΦΤΩΧΕΙΑΣ Η ΣΕ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ.

(1) Eurostat estimates for 2012
 (2) Break in time series for 2011
 (3) Provisional data for 2012
 xxxx = 2012 data not available

Πηγή: Eurostat, People at Risk of Poverty or Social Exclusion

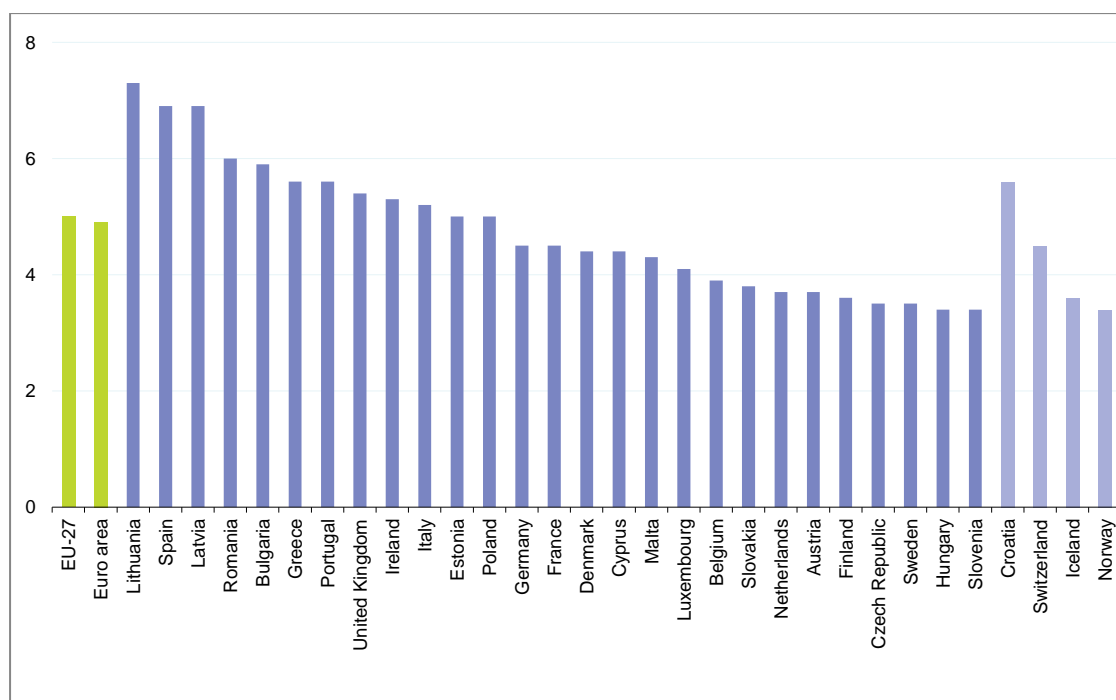
4. Τα αίτια της φτώχειας

Μια από τις βασικότερες αιτίες της φτώχειας είναι η κοινωνική διαστρωμάτωση, η οποία είναι χαρακτηριστικό της κοινωνίας και δεν υποδηλώνει μόνο διαφορές μεταξύ των ατόμων. Η άνιση κατανομή του εισοδήματος και των περιουσιακών στοιχείων μεταξύ των ατόμων είναι πηγές φτώχειας. Η έλλειψη επαρκούς εισοδήματος στερεί τη δυνατότητα απόκτησης περιουσιακών στοιχείων και εκπαίδευσης για τις νεότερες γενιές και έτσι δημιουργεί τη λεγόμενη «παγίδα της φτώχειας», στην οποία εγκλωβίζονται οι φτωχές οικογένειες με αποτέλεσμα να κληρονομείται η φτώχεια από γενιά σε γενιά.

Πραγματικά, η διανομή του εισοδήματος παρουσιάζει, συνήθως, μεγάλες ανισότητες. Λίγα άτομα έχουν πολύ υψηλά εισοδήματα και συγκεντρώνουν στην

κατοχή τους μεγάλο ποσοστό του συνολικού εισοδήματος, ενώ πολλά άτομα έχουν μικρά εισοδήματα και συγκεντρώνουν μικρό ποσοστό του συνολικού εισοδήματος. Η ανισότητα στα εισοδήματα εξαρτάται από την άνιση διανομή του πλούτου (γης, χρημάτων κ.τ.λ.), από το βαθμό απασχόλησης και από την ανισότητα στις αμοιβές.

Διάγραμμα 5: ΑΝΙΣΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΣΕ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΧΩΡΕΣ (ΛΟΓΟΣ ΠΕΜΠΤΗΜΟΡΙΩΝ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ), ΕΤΟΣ 2010.

Πηγή: Eurostat, Στατιστικές Κατανομής Εισοδήματος

Οι κυβερνήσεις, οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής και η κοινωνία γενικά δεν μπορούν να καταπολεμήσουν τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό αν δεν αναλύσουν τις ανισότητες στην κοινωνία, είτε αυτές είναι οικονομικής είτε κοινωνικής φύσης. Τα δεδομένα σχετικά με τις οικονομικές ανισότητες αποκτούν ιδιαίτερη σημασία για την εκτίμηση της σχετικής φτώχειας, επειδή η κατανομή των οικονομικών πόρων, μπορεί να έχει άμεση σχέση και να επηρεάζει την έκταση και το βάθος της φτώχειας. Από το γράφημα 5 μπορούμε να διαπιστώσουμε ευρείες ανισότητες στην κατανομή του εισοδήματος μεταξύ του πληθυσμού της ΕΕ-27 το έτος 2010: το 20 % του πληθυσμού με το υψηλότερο ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα λάμβανε πενταπλάσιο εισόδημα από ότι το 20 % του πληθυσμού με το χαμηλότερο ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα. Αυτό το ποσοστό ποικίλλει σημαντικά

μεταξύ των κρατών μελών, από 3,4 στη Σλοβενία και στην Ουγγαρία, και 3,5 στη Σουηδία και στην Τσεχική Δημοκρατία σε 5,9 στη Βουλγαρία, 6,0 στη Ρουμανία, 6,9 στη Λετονία και στην Ισπανία, φθάνοντας στη μέγιστη τιμή του 7,3 στη Λιθουανία. Εύκολα διαπιστώνουμε, ότι και η Ελλάδα βρίσκεται σε αρκετά άσχημη θέση.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, με την αναπαραγωγή της από γενιά σε γενιά μέσω των περιουσιακών στοιχείων, με τα οποία κληρονομούνται συνήθως τα κοινωνικά χαρακτηριστικά⁶, η φτώχεια, με τη σειρά της, διαιωνίζει τις κοινωνικές ανισότητες. Βέβαια, η φτώχεια δεν εξαρτάται μόνο από το οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον του ατόμου, αλλά και από τα ατομικά χαρακτηριστικά του καθενός ή ακόμα και από διάφορα απρόοπτα συμβάντα της ζωής.

Ακόμη, η έλλειψη τεχνολογικών μέσων από τη μια, αλλά και οι αλλαγές της τεχνολογίας από την άλλη, που προκαλούν ευρύ φάσμα ανεργίας, καθώς οι μηχανές αντικαθιστούν όλο και περισσότερα εργατικά χέρια, αποτελούν βασικούς λόγους που οδηγούν στη φτώχεια. Γενικότερα, η ανεργία, όπου και αν οφείλεται, αποτελεί σημαντική αιτία της φτώχειας, ιδιαίτερα όταν είναι παρατεταμένη και αφορά άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, που έχουν οικογενειακές υποχρεώσεις. Άλλες αιτίες φτώχειας, είναι οι διακρίσεις και ο ρατσισμός απέναντι σε ορισμένες κοινωνικές ομάδες. Οι πολιτιστικές παραδόσεις και οι προκαταλήψεις, καθώς και ο υπερκαταναλωτισμός μπορούν επίσης να οδηγήσουν στη φτώχεια. Ακόμη, η φτώχεια συχνά οφείλεται σε διεφθαρμένα πολιτικά καθεστώτα, σε πολέμους, αλλά και σε φυσικές καταστροφές.

Επιδείνωση της φτώχειας στο επίπεδο του κοινωνικού συνόλου προκαλούν τα φαινόμενα της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας. Τα δύο αυτά φαινόμενα, από τη μια αυξάνουν το ατομικό εισόδημα αυτών που εμπλέκονται, αλλά από την άλλη συμβάλλουν στην απώλεια σημαντικών εσόδων του κράτους, τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την καταπολέμηση της ανεργίας κ.α.

---

⁶ Τα παιδιά που προέρχονται από πλούσιες οικογένειες, για παράδειγμα, διαθέτουν περισσότερες και αποτελεσματικότερες κοινωνικές γνωριμίες και έχουν καλύτερες προσβάσεις σε καλές εργασίες από ότι τα παιδιά των φτωχών οικογενειών.

5. Οι συνέπειες της φτώχειας

Η φτώχεια επιφέρει άμεσες συνέπειες, τόσο στα άτομα, αφού ένα φτωχό άτομο έχει πολλές πιθανότητες να αποκλειστεί από πολλά κοινωνικά αγαθά και σημαντικούς τομείς και δραστηριότητες της κοινωνίας, όσο και στην κοινωνία ολόκληρη, αφού γίνεται αιτία δημιουργίας μιας σειράς άλλων προβλημάτων, όπως η μετανάστευση, η ξενοφοβία, ο ρατσισμός, η εγκληματικότητα και η βία.

Η πείνα, οι ασθένειες, ο αναλφαβητισμός, οι επιδημίες και τόσα άλλα προβλήματα, γίνονται αίτια καθυστέρησης της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης στις φτωχές χώρες. Παράλληλα, τα προβλήματα αυτά με τη σειρά τους δημιουργούν άλλα, όπως η βία, η καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ακόμα και η διάλυση των δημοκρατικών θεσμών και η επιβολή ολοκληρωτικών καθεστώτων, που είναι συνήθη φαινόμενα στις φτωχές χώρες.

Όπως αναφέρθηκε, μια πολύ οδυνηρή συνέπεια της φτώχειας, προκαλείται από την έλλειψη πρόσβασης στην τροφή και λέγεται πείνα. Ο άνθρωπος που πεινάει δεν είναι σε θέση να εργαστεί, δεν είναι σε θέση να θέσει στόχους και να επιδιώξει να τους πετύχει. Η πείνα επηρεάζει τη φυσική και την πνευματική ανάπτυξη του ανθρώπου καταδικάζοντάς τον σε εξαθλίωση που ισοδυναμεί με ντροπή για την ίδια την ανθρωπότητα.

Παράλληλα, ο φτωχός άνθρωπος είναι κατά κανόνα αδύναμος να υπερασπιστεί τον εαυτό του, την οικογένειά του, τα κατοχυρωμένα συνταγματικά ανθρώπινα δικαιώματά του. Αυτή η αδυναμία είναι μια δεύτερη συνέπεια της φτώχειας. Οι φτωχοί άνθρωποι τυγχάνουν εκμετάλλευσης, δεν αντιμετωπίζονται ισότιμα με τους πλουσιότερους, αισθάνονται και είναι αδικημένοι. Ταυτόχρονα, είναι οι λιγότερο ανθεκτικοί σε φυσικές καταστροφές, οικονομικές κρίσεις και διαμάχες.

Οι χώρες που μαστίζονται από τη φτώχεια αποτελούν χώρους συνεχών συγκρούσεων, μιας και το χάσμα μεταξύ πλούσιων και φτωχών είναι μεγάλο και η άνιση κατανομή του πλούτου, της δύναμης ακόμα και της γης, οδηγεί αναπόφευκτα σε συγκρούσεις. Μεγάλα προβλήματα εξαιτίας της φτώχειας δεν αντιμετωπίζουν

μόνο οι αναπτυσσόμενες χώρες αλλά και οι οικονομικά και κοινωνικά αναπτυγμένες χώρες της δύσης στις οποίες ολόκληρες κοινωνικές ομάδες είναι άνεργες, άστεγες, αναλφάβητες κ.τ.λ.

Επιπλέον, στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης και των ελεύθερων αγορών, ο ρόλος των κρατών γίνεται ασθενέστερος, οι ιδιωτικοποιήσεις αυξάνονται, οι κανονισμοί χαλαρώνουν. Οι συνέπειες για τις φτωχές χώρες γίνονται σταδιακά ισοπεδωτικές. Στην ελεύθερη αγορά, οι φτωχές χώρες εξάγουν για να καλύψουν τα υπέρογκα χρέη τους. Ωστόσο, η μεγάλη προσφορά παρόμοιων προϊόντων, οδηγεί σε πολέμους τιμών μεταξύ των αναπτυσσόμενων χωρών, γεγονός που επιδρά και στην αγορά των παραγωγικών συντελεστών. Οι αμοιβές της εργασίας μειώνονται, μαζί με τα περιθώρια κέρδους των φτωχών χωρών, καταδικάζοντας ολόκληρους λαούς σε δουλεία.

Τέλος, μια άλλη συνέπεια της φτώχειας είναι η μετανάστευση που οφείλεται σε οικονομικούς λόγους και που συνήθως ονομάζεται οικονομική μετανάστευση. Πολλοί άνθρωποι έχουν αναγκαστεί να μεταναστεύσουν σε άλλες χώρες, με στόχο να εξασφαλίσουν την επιβίωση για τον εαυτό τους και την οικογένειά τους. Η κατάσταση όμως, των οικονομικών μεταναστών στις χώρες που καταφεύγουν, είναι συνήθως πολύ δύσκολη.

6. Πολιτικές αντιμετώπισης της φτώχειας

Η αντιμετώπιση της φτώχειας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη φύση του κοινωνικοοικονομικού συστήματος. Στις χώρες με ελεύθερη οικονομία σημαντικότερος θεωρείται ο ρόλος που μπορούν να διαδραματίσουν τα άτομα, ώστε με την ενεργοποίησή τους να βελτιώσουν τις συνθήκες της ζωής τους. Στις κεντρικά σχεδιασμένες οικονομίες το βάρος πέφτει στο κράτος.

Στις περισσότερες οικονομίες, οι πολιτικές αντιμετώπισης της φτώχειας περιλαμβάνουν μέτρα για την ενίσχυση της ισότητας ευκαιριών για όλους τους πολίτες. Τέτοια μέτρα είναι κυρίως η εκπαίδευση και η κατάρτιση, η καταπολέμηση

της ανεργίας και τέλος η δικαιότερη κατανομή του εισοδήματος και του εθνικού και παγκόσμιου πλούτου. Οποιαδήποτε επιτυχημένη πολιτική για την αντιμετώπιση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, προϋποθέτει την αλληλοϋποστήριξη όλων των δράσεών της, ιδιαίτερα στους προαναφερθέντες τομείς της απασχόλησης, της εκπαίδευσης και της αναδιανομής του εισοδήματος.

Οποσδήποτε, η βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου και η εξασφάλιση της πρόσβασης στη διά βίου μάθηση συμβάλει στη μείωση της φτώχειας σε μεσοπρόθεσμο και μακροπρόθεσμο επίπεδο. Η οικονομική ανάπτυξη και ο σχεδιασμός επιτυχών πολιτικών απασχόλησης και εκπαίδευσης διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Παράλληλα, πρέπει να προωθούνται στρατηγικές ενεργητικής ένταξης των ατόμων στην κοινωνία.

Η ενεργητική ένταξη αποτελεί βασικό παράγοντα για τη μείωση της φτώχειας και για την εξασφάλιση της δίκαιης κατανομής των οφελών της ανάπτυξης και της απασχόλησης. Περιλαμβάνει στρατηγικές που συνδυάζουν την κατάλληλη ενίσχυση του εισοδήματος, την πρόσβαση στην αγορά εργασίας, ιδίως για όσους βρίσκονται στο κοινωνικό περιθώριο, και ποιοτικές υπηρεσίες. Οι εν λόγω στρατηγικές είναι απαραίτητες για την πρόληψη του μακρόχρονου αποκλεισμού και για την αύξηση της αποτελεσματικότητας των κοινωνικών δαπανών.

Η κοινωνική προστασία διασφαλίζει τα άτομα κατά των κοινωνικών κινδύνων, συμβάλλει στη μείωση της φτώχειας και είναι ζωτικής σημασίας για την προώθηση της ενεργού συμμετοχής και της ένταξης. Η εν λόγω διαδικασία πρέπει να συμβαδίζει με τις στρατηγικές ανάπτυξης, καθώς και με την αύξηση και τη βελτίωση των θέσεων εργασίας. Η βελτίωση της κάλυψης των κοινωνικών δικτύων ασφαλείας μέσω της διασφάλισης της βιώσιμης χρηματοδότησης των κοινωνικών υπηρεσιών, καθώς και η ενίσχυση της ποιότητας των παρεμβάσεων, θα πρέπει να αποτελούν βασικές προτεραιότητες της κοινωνικής πολιτικής.

Ο σχεδιασμός των συστημάτων φορολογίας και παροχών καθορίζει τον τρόπο και τον βαθμό στον οποίο επηρεάζουν τις εισοδηματικές ανισότητες και βοηθούν τα

οικονομικά ασθενέστερα στρώματα. Σημαντικά στοιχεία είναι η προοδευτικότητα⁷ των φόρων και των παροχών, η στόχευση και οι προϋποθέσεις των παροχών, καθώς ενδέχεται να αποτελέσουν αντικίνητρα για εργασία, εάν δεν σχεδιαστούν κατάλληλα. Πρέπει να τονισθεί, ότι έχουν παρατηρηθεί μεγάλες διαφορές μεταξύ των κρατών όσον αφορά τη χρηματική ενίσχυση προς τα νοικοκυριά χαμηλού εισοδήματος, σε συνδυασμό με τα γενικά συστήματα αποδοχών.

Η παροχή ελάχιστου εισοδήματος για ηλικιωμένους, διαδραματίζει επίσης καθοριστικό ρόλο στη μείωση του κινδύνου φτώχειας. Έτσι, σε πολλά κράτη βρίσκονται σε εξέλιξη μεταρρυθμίσεις των συνταξιοδοτικών συστημάτων. Οι κυρίαρχες τάσεις κατά τις μεταρρυθμίσεις των συνταξιοδοτικών συστημάτων αφορούν την ενίσχυση της σχέσης μεταξύ εισφορών και παροχών, την αύξηση της ηλικίας συνταξιοδότησης, τη δημιουργία αυτόματων μηχανισμών προσαρμογής προκειμένου να λαμβάνεται υπόψη το προσδόκιμο ζωής και οι εξελίξεις του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος, καθώς και τη διεύρυνση του ρόλου των ιδιωτικών συνταξιοδοτικών συστημάτων. Φυσικά, για να αξιολογηθούν τα αποτελέσματα των μεταρρυθμίσεων αυτών απαιτείται χρόνος.

Μια άλλη σημαντική παράμετρος αφορά την υγειονομική περίθαλψη. Η αύξηση της ευαισθητοποίησης σχετικά με τα οφέλη της υγείας και της πρόληψης των σωματικών και ψυχικών ασθενειών, καθώς και η διασφάλιση της καθολικής πρόσβασης σε ποιοτικές υπηρεσίες περίθαλψης είναι ζωτικής σημασίας για την καταπολέμηση της φτώχειας. Η επένδυση στην προαγωγή της υγείας και την καταπολέμηση των νόσων (συμπεριλαμβανομένων των προβλημάτων ψυχικής υγείας) μπορούν να αποφέρουν σημαντικά οφέλη τόσο από κοινωνική όσο και από οικονομική άποψη.

Η εξάλειψη του φαινομένου διαγενεακής μεταβίβασης της φτώχειας και η διασφάλιση ίσων ευκαιριών για όλους θα πρέπει να αποτελούν βασικούς άξονες κατά το σχεδιασμό πολιτικών αντιμετώπισης της φτώχειας. Η δράση στον εν λόγω τομέα πρέπει να ξεκινά από τις οικογένειες και τα παιδιά. Πρέπει να ενισχύονται οι

---

⁷ Στο σύστημα της προοδευτικής φορολογίας, όσο μεγαλύτερο είναι το εισόδημα, τόσο μεγαλύτερη είναι η φορολογία ως ποσοστό επί του εισοδήματος.

παρεμβάσεις κατά την πρώιμη παιδική ηλικία σε τομείς όπως η υγειονομική περίθαλψη και η εκπαίδευση. Είναι απαραίτητη η διασφάλιση της κατάλληλης ισορροπίας μεταξύ εργασίας και ιδιωτικής ζωής και η ενίσχυση της συμμετοχής των γονέων στην αγορά εργασίας. Η διαθεσιμότητα και οι ποιοτικές υπηρεσίες παιδικής μέριμνας, καθώς και η κατάλληλη ενίσχυση του εισοδήματος των οικογενειών μέσω ενός συνδυασμού φορολογικών ελαφρύνσεων και σωστά σχεδιασμένων και στοχευμένων κοινωνικών παροχών αποτελούν σημαντικά μέσα για τον σκοπό αυτό.

7. Συμπεράσματα

Η φτώχεια είναι ένα φαινόμενο που τα τελευταία χρόνια απασχολεί όλο και περισσότερο τις κοινωνίες. Βέβαια, το περιεχόμενο του όρου διαφοροποιείται στο χρόνο, ανάλογα με τις οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες κάθε εποχής. Έτσι, στη βιβλιογραφία συναντάμε αρκετούς ορισμούς της φτώχειας που συνήθως ταξινομούνται σε δύο γενικές κατηγορίες: την απόλυτη και τη σχετική. Ενώ η απόλυτη φτώχεια αναφέρεται στην έλλειψη του απαιτούμενου ύψους εισοδήματος και των πόρων γενικά, για την ικανοποιητική με φυσιολογικά και κοινωνικά κριτήρια κάλυψη των βασικών αναγκών ενός ατόμου ή νοικοκυριού, χωρίς καμία αναφορά στην κατανομή του εισοδήματος, η σχετική φτώχεια αναφέρεται περισσότερο στην απόσταση που έχουν τα χαρακτηριζόμενα ως φτωχά άτομα ή νοικοκυριά από το μέσο ή διάμεσο εισόδημα στη συνολική οικονομία.

Πολλές φορές, τέτοια άτομα πέφτουν θύματα κοινωνικού αποκλεισμού, που δεν τους επιτρέπει να συμμετέχουν στην οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική ζωή με αποτέλεσμα να περιθωριοποιούνται. Μέσα από την μελέτη των στατιστικών δεικτών που παραθέσαμε, γίνεται σαφής η αύξηση του ποσοστού των φτωχών και κοινωνικά αποκλεισμένων στη χώρα μας, καθώς και η ιδιαίτερα μεγάλη εξάπλωση των φαινομένων αυτών σε σχέση με τις περισσότερες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η φτώχεια σχετίζεται και οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην άνιση κατανομή του εισοδήματος και του πλούτου, η οποία στερεί τη δυνατότητα απόκτησης

περιουσιακών στοιχείων και εκπαίδευσης από τις νεότερες γενιές και έτσι δημιουργεί τη λεγόμενη «παγίδα της φτώχειας», στην οποία εγκλωβίζονται οι φτωχές οικογένειες, με αποτέλεσμα να κληρονομούνται τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των μελών τους από γενιά σε γενιά.

Ακόμη, φτώχεια προκαλείται από τις αλλαγές της τεχνολογίας, την ανεργία, τις κοινωνικές διακρίσεις, τις φυσικές καταστροφές και εντείνεται από τα φαινόμενα του υπερκαταναλωτισμού, της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας. Βασική αιτία φτώχειας αποτελεί συχνά και η πολιτική κατάσταση μιας χώρας, ειδικά όταν έχει ως αποτέλεσμα, οι κυβερνήσεις που εναλλάσσονται στην εξουσία να μην παίρνουν μέτρα για την αντιμετώπισή της.

Η φτώχεια οδηγεί σε πείνα, ασθένειες, αναλφαβητισμό, επιδημίες και πολλά άλλα κοινωνικά προβλήματα που με τη σειρά τους δημιουργούν άλλα προβλήματα, όπως η βία, η οικονομική εκμετάλλευση των φτωχών, η καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και η μετανάστευση.

Η αντιμετώπιση της φτώχειας απαιτεί μέτρα για την ενίσχυση της ισότητας των ευκαιριών για όλους τους πολίτες. Τέτοια μέτρα είναι κυρίως η εκπαίδευση και κατάρτιση, η καταπολέμηση της ανεργίας και τέλος η δικαιότερη κατανομή του εισοδήματος και του πλούτου. Ακόμη, η ενίσχυση της κοινωνικής πρόνοιας, η διασφάλιση της καθολικής πρόσβασης στην υγειονομική περίθαλψη καθώς και σε ποιοτικές δημόσιες υπηρεσίες, αποτελούν βασικούς άξονες οποιασδήποτε σύγχρονης πολιτικής καταπολέμησης της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.

8. Βιβλιογραφία

- Δεδουσόπουλος Α., Γιαλέρης Π., Σχιστού Ι., Τέντες Π., Χατζηανδρέου Α. (2013), Αρχές Οικονομίας, Α' Λυκείου, Αθήνα: ΙΤΥΕ - Διόφαντος.
- Γεωργούλας Σ., Κασιμάτη Ρ., Παπαϊωάννου Μ., Πράνταλος Ι. (2013), Κοινωνιολογία, Γ' Λυκείου, Αθήνα: ΙΤΥΕ - Διόφαντος.
- Δαφέρμος Γ., Παπαθεοδώρου Χ. (2010), Δομή και τάσεις της οικονομικής ανισότητας και της φτώχειας στην Ελλάδα και την ΕΕ, 1995-2008, στο: <http://www.ineobservatory.gr/dhmosieuseis/episthmonikes-ektheseis/domi-kai-taseis-tis-oikonomikis-anisotitas-kai-tis-ftwcheias-stin-ellada-kai-tin-ee-1995-2008/>, ελήφθη 16/2/2014.
- Ελληνική Στατιστική Αρχή, Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών 2012, στο: http://www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/BUCKET/A0802/PressReleases/A0802_SFA10_DT_AN_00_2012_01_F_GR.pdf, ελήφθη 6/3/2014.
- Eurostat, Στατιστικές Κατανομής Εισοδήματος, στο: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Income_distribution_statistics/el, ελήφθη 14/2/2014.
- Eurostat, Combating Poverty and Social Exclusion, 2010 edition, στο: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-EP-09-001/EN/KS-EP-09-001-EN.PDF, ελήφθη 19/2/2014.
- Eurostat, People at Risk of Poverty or Social Exclusion, στο: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/People_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion, ελήφθη 21/2/2014.
- Eurostat, στο: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Category:Living_conditions, ελήφθη 2/4/2014.